

ПРОБЛЕМА АДЕКВАТНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ

В наукових публікаціях з регіональної тематики вчені оперують такими базовими термінами як “регіон”, “регіоналізм”, “регіоналізація”. Понятійно-термінологічні проблеми пов’язані з практикою вживання цих термінів в різних науках і літературній мові, а також з неоднозначністю їхнього розуміння у вітчизняній і зарубіжній науці.

При побудові наукової парадигми регіональних досліджень велике значення має дефініція базового поняття “регіон”. Як стверджують вчені базові поняття є надзвичайно складними. З розвитком науки до них доводиться знову повертатися (10, с. 15). На думку А.Б. Алаєва, термін “регіон” належить до найскладніших понять в географії (1, с. 67).

Низка теоретико-методологічних проблем виникає при означенні терміну “регіон”. Адже в наукових публікаціях щодо розуміння сутності цієї дефініції склалися різні підходи, які відрізняються передусім трактуванням цього поняття. Вчені вважають, що термін “регіон” запозичений з латинської мови через французьку. Однак А. Б. Алаєв відзначає, що у тлумачному словнику французької мови серед восьми значень немає жодного, близького до поняття “територія”. Тому на думку вченого, це слово має іспанське походження, поскільки там воно має територіальний зміст.

Наприкінці ХІХ століття термін “регіон” вперше реєструє словник іншомовних слів, складений У.Ф. Бурдоном і А.Д. Міхельсоном (1877): “Регіонь, фр. region, від латинського regio-, opis – країна, область, повітряний простір”. Енциклопедичний словник Ф. Брокгауза і У. Єфрона (1879) включає тільки латинське слово regio – квартал, округ (3, с. 242). У більш пізніх словниках цей термін не включається. І тільки в 60-х роках ХХ століття термін “регіон” знову фіксується у вітчизняній географічній довідковій літературі.

Дискусії вчених про співвідношення термінів “регіон”, “район” в географії вже стали традиційними. Ці терміни, хоч і споріднені, але генетично і семантично відрізняються. Вони іноді ототожнюються, але частіше протиставляються. Ще донедавна у вітчизняній географічній літературі пріоритет надався терміну “район”. З часом у науковій літературі термін “район” став поступово витіснятися терміном “регіон”. З цього приводу Е.Б. Алаєв вказує на дві причини: з одного боку, термін “район” в науковій літературі був означений досить “жорстко”, а термін “регіон” більш еластично, з іншого боку, термін “район” ототожнюється з термінами, які позначають адміністративні райони. І ці відмінності між термінами, як вважає автор, і далі зберігатимуться (1, с. 70). Термін “район” хоч іноземного походження, але на Заході вживається тільки термін “регіон”.

Лексичні одиниці “регіон”, “район” стали в географії традиційними. Причому в останній третині ХХ століття сформувалася чи ненайбільша увага науковців до дефініції “регіон” та до виявлення закономірностей його розвитку. Однак універсального означення так і не було створено.

Великий український тлумачний словник трактує термін регіон як “певну територіальну одиницю (район, область, зону), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць спеціальними рисами” (4, с. 1206).

Американський географ Уїтлсі вважає, що термін “регіон” використовується для позначення території любого розміру, на якій існують гармонійні просторові поєднання між явищами (15, с. 39-40). У цьому означенні “регіону” автор акцентує увагу на його двох імманентних ознаках. Регіон має бути *однорідним* стосовно показників, на основі яких він був виокремлений. Він характеризується також *єдністю*, що впливає з гармонійних зв’язків між явищами, які його об’єднують.

В англійському географічному словнику (1999) подається означення регіону – як деякої

області в рамках однієї країни або території, яка охоплює групу країн і має цілком визначені межі, обумовлені якою-небудь загальною характеристикою (14, с. 528).

Великий економічний словник теж акцентує увагу на тому, що термін "region" може позначати різні за масштабами території і більш детально характеризує ознаки, за якими вони виокремлюються. Region – (англ. region від лат. regio – область): 1) область, район, частина країни, яка відрізняється від інших областей сукупністю природних і відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, які сформувалися історично; 2) група сусідніх країн, яка представляє собою окремий економіко-географічний або близький за національним складом і культурою, або однотипний за суспільно-політичним устроєм район світу (2, с. 986).

Чи існує універсальне означення терміну "region"? Одні вчені вважають, що таке визначення подає Е.Б. Алаєв (5, с. 20). Вчений трактує region як "територію (геоторію), яка відрізняється від інших територій сукупністю елементів, які її насичують, цілісністю, причому ця цілісність об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території". Він зазначає, що нині в географії і регіональній економіці цей термін вживається багатозначно (1, с. 69):

- як синонім терміна "район";
- для порівняння таксонів, які належать до різних систем таксонування або до різних порядків однієї і тієї ж системи таксонування;
- для позначеннялюбих територій, які за своїми ознаками не підходять до прийнятої системи територіального поділу і не дають змогу позначати їх іншими термінами.

Інші вчені стверджують, що універсального визначення regionу так і не створено. А потреби практики вимагають власне такого визначення. Адже цей термін з'явився у багатьох нормативно-законодавчих документах. Вчені наголошують на потребі більш однозначного визначення змісту поняття "region" з урахуванням його економічної, соціальної і правової специфіки (17, с. 12).

З цим не можна не погодитися, але слід зазначити, що у цьому випадку це поняття стосуватиметься тільки адміністративно-територіальних утворень. При широкому вжитку цього терміну очевидно не можна уникнути його багатозначності. Тому можна говорити про вживання цього терміну у вузькому розумінні як одиниці адміністративно-територіального поділу і в широкому – для позначення однорідних і цілісних територій різного масштабу.

Отже, загально прийнятого визначення поняття "regionу" не існує. У найширшому розумінні термін "region" означає частину земної поверхні, яка за певними ознаками відрізняється від навколишньої території. У вітчизняній географічній науці під regionом донедавна розуміли певний таксономічний рівень regionів – макорівень.

У терміна "region"є багато синонімів. Географи вживають такі терміни як "область", "ареал", "зона", "район" приблизно у тому змісті, що й "region", хоч і часто використовують для позначення regionу певного рангу. Термін "region" вживається у широкому розумінні незалежно від його рангу.

Для поняття "region", яке використовується в сучасній науковій літературі властива полісемія – багатозначність. Його зміст залежить від того, який конкретний зріз актуалізується наукою. Інтерпретація "regionу" різними науками не дозволяє сформулювати його універсальне означення (5, с. 32).

Адміністративно-територіальна (політико-адміністративна або юридична) трактовка regionу, на думку вчених, може не відповідати його теоретичному визначенню, оскільки адміністративно-територіальний поділ нерідко має суб'єктивний характер.

Початок ХХІ століття відзначається посиленою політичною об'єктивізацією regionів, що виявляється у формування політико-активних територіальних спільнот. Так, Асамблея Європейських regionів у дефініції "region" акцентує увагу на його політичному і правовому статусі. У Декларації щодо регіоналізму в Європі (1996) "region" визначається як колектив,

який сформовано в законодавчому порядку на рівні, нижчому від державного, що наділений політичним самоврядуванням (18).

Оригінальною є філософське трактування "регіону" Ф.Броделя (2001) як аналогу особливого світу з властивим тільки йому менталітетом, способом мислення, традиціями і світовідчуттям. На основі поєднання фізичних і соціальних характеристик регіону, його історії формуються психологічні зв'язки, які визначають ідентичність населення конкретної території.

З позиції концепції відчуття місця пояснює особливості формування регіону канадський вчений Р.Боне (2001), який вважає, що люди, які проживають в регіоні, пережили певний колективний досвід, на основі якого формуються загальні прагнення, інтереси, цілі і цінності. З часом такий досвід трансформується в деяке суспільне єднання людей, які живуть у межах даної території.

Соціальна інтерпретація регіону розглядає його як стабільний за ознаками соціум, певним чином впорядкований (стихийно або керовано) для тривалої самостійної життєдіяльності, підтримки свого існування як цілісного соціального організму та розвитку на даній території (3, с. 30). На думку російських вчених, нині домінуючим чинником при визначенні регіонів є так званий соціокультурний код, що інтегрує місцеву трансформацію природно-географічних, геополітичних, гео економічних та інших ознак (11, с. 17).

З геополітичної точки зору регіон представляє собою групу країн, які за багатьма параметрами більш взаємозв'язані між собою, ніж з іншими країнами (К. Дойч, 1981).

Економічна інтерпретація регіону у більшості випадків акцентує увагу на спеціалізації виробництва і господарській цілісності. Хоч вчені вважають, що програмні економічні регіони як суб'єктивні конструкції деколи не мають яскраво вираженої господарської спеціалізації і, тим більше, не відрізняється цілісністю (5, с. 33).

Деякі вчені регіоном називають інституційні райони, які мають офіційний статус в системі просторової будови держави. Вони вказують на відмінність між районом як загальним поняттям і регіоном як поняттям відносно частковим (8).

В науковій літературі є спроби визначити регіон як синтетичне поняття: компактне територіальне співтовариство, що зазнало історичної еволюції, і яке поєднує в собі фізичне, соціо економічне, політичне і культурне середовище, а також просторову структуру, яка відрізняється від інших регіонів (А. Маркузен, 1987).

Отже, визначення "регіону" залежить від конкретних цілей представників багатьох наук, що досліджують цей феномен. Можна погодитися з думкою вчених, які вважають, що регіон детермінований питаннями, дослідженням яких ми займаємося (9, с. 23). Однак дослідник, приймаючи власну трактовку цього поняття, має знати різні означення "регіону".

Дискусія розгортається і з приводу такого питання, чи існують регіони об'єктивно, чи це тільки методологічний прийом дослідження. На думку вчених, "об'єктивно існуючий район" виокремлюється дослідником, має суб'єктивний характер. У свою чергу, "суб'єктивно виокремлений" регіон є відображенням реально існуючих соціально-економічних особливостей території (3, с. 24).

Друге важливе питання, на яке вчені намагаються дати відповідь, чи є територія первинним регіоноутворюючим чинником чи вона виступає своєрідним фоном, на якому в ході взаємодії економічних, соціальних, політичних та інших чинників формується регіон? Принципові відмінності полягають в різних підходах до визначення співвідношень між поняттями "регіон" і "територія". Ці відмінності вважають вчені, сформувавшись історично і обумовлені особливостями процесів регіоноутворення. Так, в Західній Європі "територіальні співтовариства (регіональні і місцеві), які оформилися ще в середньовіччі не тільки не розчинилися в нації-державі, але збереглися і нині виходять з його тіні" (3, с. 61). Відображенням цього процесу є поняття "Європа регіонів". На думку вчених, при такому підході саме регіональні ідентичності розглядаються як своєрідний ключ до конструкції

регіону як соціального, політичного та інституційного простору. Територія виступає умовою, а не причиною формування регіону.

Вчені називають концепції, в яких роль території недооцінюється і навіть ігнорується. Так, на думку Е. Дюркгейма, “народ тим більш просувається вперед, чим більш поверховий характер в ньому має територіальне розділення” (7, с. 49).

Однак, як стверджують вчені, зараз домінує підхід, згідно з яким, регіон розглядається як певна єдність, обумовлена його структурою, внутрішніми зв'язками. Це пояснюється як поляризацією економічного і соціального простору, з одного боку, і посиленням регіональної політики на державному і міждержавному рівні – з іншого боку.

В західній науковій літературі в залежності від кількості регіоноутворюючих ознак виокремлюють такі типи регіонів (15, с. 50):

- 1) регіони, виокремлені за однією ознакою. Прості регіони;
- 2) регіони, виокремлені за сукупністю ознак. Складні регіони;
- 3) регіони, які охоплюють майже всю сукупність проявів людської діяльності в межах даної території. “Тотальні регіони”.

Актуальнішою виглядає назва таких регіонів, запропонована проф. О. Шаблієм. Вчений складні регіони, називає спеціальними або компонентними і вважає, що вони є результатом обґрунтування і розвитку геопросторових частин в окремих сферах суспільства. “Тотальні регіони” або за термінологією автора інтегральні регіони включають території з усім її суспільним наповненням (16, с. 309). Тоді прості регіони можна назвати однокомпонентними.

Всі регіони, незалежно від ознаки, на основі якої вони виокремлені, за їх внутрішньою територіальною структурою можна поділити на дві групи: однорідні і вузлові регіони (15, с. 52).

Однорідний регіон є гомогенним, так як регіоноутворюючі ознаки однаково проявляються на всій території. Якщо регіон виокремлений за кількома ознаками, то його однорідність має поширюватися на всю сукупність ознак. Жоден регіон не можна вважати однорідним в абсолютному розумінні, тому що всі вони представляють певну ступінь генералізації. Американський географ Д. Уітлсі регіони вважає, що, як правило, однорідні нижчого таксономічного рівня, виокремлені за однією ознакою, при зображенні в крупному масштабі є найодноманітнішими, а „тотальні” регіони, зображені в дрібному масштабі, включають велику кількість ознак і тому відзначаються найменшою одноманітністю (15, с. 53). З ним погоджується російський географ М. Баранський, який стверджує, що однорідність регіону залежить від детальності регіоналізації і від масштабу картографічного зображення. При більш детальній регіоналізації і крупному масштабі однорідні регіони можуть розпадатися, а при укрупненні регіону і зменшенні масштабу – зливатися (М. Баранський, 1956).

Російський географ Б. Родман, крім вище названих однорідних регіонів запропонував ще чотири: мозаїчні, перехідні, ізоструктурні, рельєфні. Мозаїчні регіони автор розглядає як регіони з однаковими, типовими, одноманітними просторовими поєднаннями. Ці регіони можна віднести до однорідних в широкому розумінні слова, якщо однорідність розуміти як певну типову послідовність (13, с. 16). Наприклад, країни Африки на південь від Сахари – мозаїчний регіон, представлений типовим поєднанням країн з низьким рівнем економічного розвитку.

Перехідними регіонами вчений називає регіони з поступовим якісним переходом від одного до другого регіону (13, с. 16). Наприклад, в Африці між регіонами Північної Африкою і Африкою на південь від Сахари знаходиться Африканський перехідний регіон. Цей регіон можна розглядати як розпливчату межу між різними, але внутрішньо однорідними регіонами. На дрібномасштабних картах такі перехідні смуги можуть перетворюватися у лінійну межу.

Ізоструктурні регіони, на думку автора, складаються з різнотипних ділянок, які характеризуються певним співвідношенням площі (13, с. 17). Територіальна структура ознаки такого регіону може бути виражена кількісно, у відсотках до площі регіону. Зокрема, якщо в регіоналізації враховується дві ознаки (наприклад, рілля і нерозорані землі, ліси і безлісі території), то такі кількісні ізоструктурні регіони можуть співпадати з клітинками картограми, показники якої віднесені до всієї площі регіону (наприклад, відсоток розораності і залісненості території). Ізоструктурний регіон можна описати через посилання на домінуючі ознаку (наприклад, регіони з переважанням традиційних культур).

Рельєфні регіони охоплюють території максимального або мінімального, додатного або від'ємного значення якогось показника, який плавно змінюється від місця до місця. Наприклад, необхідно провести регіоналізацію світу за рівнем економічного розвитку, якістю життя населення, продуктивності сільського господарства або іншими ознаками, які утворюють безперервне скалярне поле. Рельєф таких кількісних ознак зображається способом ізоліній у вигляді статистичної поверхні. Форми рельєфу такого поля, його випуклості і западини представляють собою рельєфні регіони. Однак не завжди межами рельєфних регіонів є ізолінії. Ними часто можуть бути переломи статистичної поверхні, екстремальні лінії, які проходять на різних рівнях (13, с. 17).

З вище сказаного видно, що для виявлення двох останніх підтипів однорідних регіонів важливе значення має застосування картографічного методу.

Вузловими регіонами називаються території з чіткою просторовою організацією, що складаються з ядра і периферії, які відрізняються між собою ступенем прояву різноутворюючих ознак (15, с. 19). Ядро розглядається як територія найбільшого прояву характерних ознак регіону. На периферії не тільки зменшується інтенсивність регіоноутворюючих ознак, але і з'являються нехарактерні для нього ознаки. Вузлові регіони утворюються на основі регіоноутворюючих зв'язків.

Російський географ Б. Родоман називає вузлові регіони нодальними. Автор вважає, що такий регіон представляє собою ареали, об'єднані між собою лінійними потоками, які сходяться або розходяться з одного місця (Б. Родоман, 1999). Ядро займає невелику територію регіону, але його роль і функції є центральними по відношенню до периферії. На території ядра може знаходитися декілька центрів, які відзначаються по відношенню до нього ієрархією функцій і положенням. Тому такі регіони, які складаються з двох функціональних частин – ядра і периферії, які доповнюють одна одну, вчені ще називають функціональними.

Якщо ядро регіону розташоване на значній відстані від геометричного центру, то таке положення називають ексцентриситетом. За його відносною величиною розрізняють регіони: зі слабим, помірним, сильним і дуже сильним (13, с. 149). В ексцентриситеті нерідко відображається залежність вузлового регіону від зовнішнього світу або значна взаємозалежність з територіями, розташованими переважно з одного боку. У ХХ ст. деякі держави для зміцнення політичної і економічної самостійності, а також для розвитку внутрішніх регіонів перенесли столиці з периферії у внутрішні регіони країни (наприклад, із Стамбулу в Анкару, з Ріо-де-Жанейро в Бразилію, з Лагоса в Абуджу).

Вузлові регіони одного типу можуть розташовуватися поряд або оточувати вузлові регіони іншого типу. Вузловий регіон також може співпадати з іншими вузловими регіонами, які виокремлені за різними ознаками.

На картах межі вузлових регіонів зображаються способом лінійних знаків, а їхня територія – способом якісного фону або ізоліній. Для передачі їх внутрішньої структури для зображення ядра використовують значковий спосіб, напрямків зв'язків – ліній руху, а периферії – якісний фон.

Отже, поділити поверхню землі на регіони можна по-різному. Такий поділ матиме умовний характер і залежатиме від ознак, які взяті за основу регіоналізації. В суспільній

географії при побудові регіональних схем використовують кількісні і якісні ознаки, які характеризують різні аспекти життя суспільства: політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурно-цивілізаційні тощо. Однак у більшості випадків використовують кількісні ознаки. Вчені вважають, що регіоналізація, побудована на основі статистичних показників є більш об'єктивною.

Література

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983.
2. Большой экономический словарь / Под. ред. А. Н. Азриляна. 7-е изд. доп. – М.: Ин-т новой экономики, 2007.
3. Бусыгина И. Территориальный фактор в европейском сознании // Космополис. – 2002/2003. – № 2.
4. Великий глумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: ВТО "Перун", 2001.
5. Гладкий Ю. Н., Чистобаев А. И. Регионоведение. – М.: Гардарики, 2003.
6. Дергачев В. А., Вардомский Л. Б. Регионоведение. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
7. Доржквейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М., 1991.
8. Каганский В. Регионализм, регионализация, пострегионализация. – Доступно з: http://www.archipelag.ru/tu_mir/ostrov-rus- regions/region/?vers...
9. Клемешев А. П. Регион в условиях глобализации // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2005. – № 2. – С. 23.
10. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования. – М., 1968.
11. Косолапов Н.А. Политико-психологический анализ социально-территориальных систем. Основы теории и методологии (на примере России). – М., 1994.
12. Мисьякевич Т. И., Хадстова Ю. Ф. От термина к слову (регион) // Сб.: Терминология и культура речи. – М., 1981. – С. 242.
13. Родман Б. Б. Территориальные ареалы и сети. – Смоленск: Ойкумена, 1999.
14. Скиннер М., Редферн Д., Фармер Д. География А –Я: словарь-справочник // Пер. с англ. – М.: ФАНП-ПРЕСС, 1999.
15. Уиттлси Дж. Региональная концепция и региональный метод // Американская география. Состояние и перспективы – М.: Иностранная литература, 1957. – С. 39–40.
16. Шаблій О. І. Основи суспільної географії. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.
17. Шевчук Л. Т. Територіальна суспільна система дослідження регіональної економіки // Регіональні суспільні системи. – Львів, 2007.
18. Declaration of the Assembly of european regions on regionalism in Europe. – Доступно з: http://www.a-e-r.org/fileadmin/user_upload/ Press Comm Publications/ DeclarationRegionalism/ GB-Declaration-Regionalism.doc

Summary:

Knysh M. M. PROBLEM OF ADEQUATE REFLECTION OF BASIC CONCEPTS OF REGIONAL PARADIGM.

The approaches to the "region" definition understanding are considered. The reasons of its significance are specified. The typology of regions is pointed.

Keywords: region, district, regionalization.

Надійшла 10.04.2009р.

УДК 911.3

Володимир ГРИЦЕВИЧ, Христина СЕНЬЧУК

КРИВИЗНА АВТОТРАНСПОРТНОГО ПРОСТОРУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Кривизна є однією з найважливіших метричних характеристик простору. Вважають, що в евклідовому просторі кривизна відсутня, тобто він є ідеально прямим. Наявність кривизни означає, що досліджуваний простір більшою чи меншою мірою, глобально чи локально відрізняється від евклідового. Кривизна зокрема виявляється в тому, що відстань між двома точками перевищує аналогічну відстань у базовому евклідовому просторі. При вивченні автотранспортних сполучень у двовимірному земному геопросторі доводиться враховувати той факт, що в цьому випадку базовим простором є не плоский